
יהודי סוריה ולבנון תחת שלטון וישי

Author(s): עירית אברמסקי-בליי

Source: *Pe'amim: Studies in Oriental Jewry* / פעמים: רבעון לחקר קהילות ישראל / יהדות ספרד והמזרח בתקופת השואה: ב. בשלטון, כמזרח, תשמ"ו 1986, חוברת 28, (תשמ"ו 1986), pp. 131-157

Published by: Yad Izhak Ben Zvi / יד יצחק בן-צבי

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23424005>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Pe'amim: Studies in Oriental Jewry* / פעמים: רבעון לחקר קהילות ישראל במזרח

יהודי סוריה ולבנון תחת שלטון וישי

עירית אברמסקי-בליי

הישוב היהודי בסוריה ובלבנון במלחמת-העולם השנייה ניצל מהשמדה ואף מתוצאות תחיקה אנטי-יהודית, למרות היותו תחת משטר וישי, מ-29 בדצמבר 1940 ועד 14 ביולי 1941. לעומת גורל היהודים בחלקים אחרים של שלטון וישי – בצרפת גופא, ובפרובינציות הצרפתיות שבצפון-אפריקה – שפר חלקן של קהילות הלבאנט. זאת בראש וראשונה בשל העובדה, ששלטון וישי בסוריה ובלבנון נמשך בפועל כשישה חודשים בלבד – פרק זמן קצר מדי להפעלה יעילה ויסודית של משטר חדש. יתירה מזאת, החוגים הסורים הלאומיים, שהיו נתונים בחלקם להשפעת התעמולה הנאצית והיו בעלי מגמות אנטי-ציוניות ברורות, לא התגבשו דיים עד סוף מלחמת-העולם השנייה. יהודי הלבאנט חשו במאורעות המתרגשים מעל לראשם, ומגמות אלה של רווחה יחסית מוצאות ביטוי במובאה ממאמר-המערכת של הביטאון היהודי בשפה הערבית 'אל-עאלם אל-אסראילי'¹ מ-15 ביאנואר 1941, כשבוועיים לאחר הפעלת משטר וישי בלבנון.

כאשר לעקבות המלחמה בארצנו, הרי היו קשיים בתחום הכלכלי, ואילו מבחינות אחרות – ובתחום הפוליטי במיוחד – לא היו לה [למלחמה] עקבות מרחיקות לכת, השבח לאל. אנו חיים בכיטחון ובסדר, אשר עליהם מתקנאות בנו מדינות העולם.

כבר במובאה הזאת ניתן להבחין בסגנון הזהיר ובנימה הפיסנית של העורך, שנקטו כדי להפיג את החששות שקהילות סוריה ובלבנון חיו בהם מאז גבור השפעת התעמולה הנאצית והתחזקות הלאומנות הסורית בלבאנט.

אדון להלן בשלוש שאלות עיקריות המתעוררות במציאות השנים הללו בחיי

1 הדו-שבועון היהודי 'אל-עאלם אל-אסראילי' (העולם היהודי) יצא לאור בכירות החל משנת 1921, אחת לשבועיים בקירוב, המשיך להופיע במתכונת זו עד 1946, כאשר הוחלף שמו ל'סלאם' (שלום). העיתון יצא בלשון הערבית, והמובאות מתוכו שיובאו להלן תורגמו על-ידי עורך העיתון ואחד משני מייסדיו (יחד עם אליהו מן) מוסא מעיד-עג'מי, נולד בחלב, למשפחת רופאים. לאחר סיום בחינות הבגרות למד רפואה בדמשק, ותוך כדי כך החל לעסוק בעיתונות ובפעילות ציבורית יהודית. בגלל פעילותו הציונית נעצר שלוש פעמים על-ידי השלטונות ולא היה יכול לסיים את לימודי הרפואה. למד עריכת-דין וסיים לימודיו בשנת 1949. ישב בדמשק עד מותו ב-1965. השתתף גם בעיתון היהודי המצרי 'אל-שמס'.

היהודים בלבאנט: (א) מה היו הממדים הדמוגרפיים והמאפיינים הפוליטיים והחברתיים שלהם. (ב) מה ידעו קהילות אלה על הנעשה באירופה הכבושה בידי הנאצים, ועד כמה נתנו ביטוי לכך במאמרי העיתון היהודי היחיד שיצא בלבאנט – 'אל-עאלם אל-אסראילי'. (ג) עד כמה הושפעו יהודי סוריה ולבנון ממשטר וישי ומהלוך-הרוחות הנאציים והפאשיסטיים בחוגים הלאומניים הסוריים. לשם כך אבדוק, כיצד השפיעה האידיאולוגיה הנאצית על החוגים הלאומיים הערביים בסוריה ובלבנון.

א. נתונים דמוגרפיים ומאפיינים פוליטיים-חברתיים

ההערכות בדבר מספר היהודים בסוריה ובלבנון בשנות 1943-1944² נעות בין 16,500 ל-35,000 נפש. עיקר מניינו היה מרוכז בארבע קהילות גדולות: חלב, דמשק, בירות וקאמישלי (שבג'זירה הסורית), אולם יהודים מעטים ישבו גם במקומות אחרים. כמו: טריפולי, צידון, בחמדון ועוד. ההערכות הדמוגרפיות לגבי הישוב היהודי בחלב ב-1943 הן בין 6,000 ל-17,000 נפש; של יהודי דמשק בין 6,000 ל-11,000; של יהודי בירות ב-1944 – 5,666 (לעומת 3,060 ב-1932) ושל יהודי קאמישלי בין כמה מאות ל-3,000 נפש.³

ארבעת הריכוזים היהודיים האלה נבדלו זה מזה לא רק במצב הכלכלי, האופי החברתי והמעמד המדיני, אלא גם במידת הפתיחות לנעשה באירופה ובארץ-ישראל ובמידת ההשפעה של תעמולת החוגים הסוריים הלאומניים על חיהם. למרות היות חלב הקהילה הגדולה והעשירה ביותר ביניהן, היתה מעורבותן של קהילות דמשק ובירות בתהליכים הפוליטיים רבה יותר.

קהילת בירות באותה תקופה נהנתה מן היתרון המסורתי של עיר נמל זו: פתיחות כלפי אירופה ומעורבות בתרבות המערב. בה גם יצא הביטאון היהודי של יהודי הלבאנט. בשל פתיחותה, היתה בירות המרכז למחתרת עלייה ב', בה גם פעלו בחופשיות יחסית נציגי הסוכנות היהודית והחיילים הארצישראלים במודיעין הבריטי.⁴ רוב בני קהילת בירות היו מיוצאי דמשק וחלב ונוספו אליהם יהודים ממזרח אירופה, שהיו בדרכם לארץ-ישראל, התעכבו בבירות והשתכנו בה. יהודי בירות

2 בפרק זה אביא רק נתונייסוד בסיסיים החיוניים להמשך הדיון. מאמר זה לא נועד לתת תיאור מלא ומדויק של מוסדות הקהילה, מערכת החינוך, הפעילות הציונית וכיוצא בזה.

3 הפערים בין הנתונים הסטטיסטיים השונים בנדון הם ניכרים ולא עלה בידי לגלות הערכה רשמית מוסמכת של גודל הישוב היהודי בלבאנט בתקופה זו, הן בשל ההגירות הפנימיות והן בשל העדר מיפקדים רשמיים. אומדנים דמוגרפיים מפורטים על יהודי חלב, דמשק ובירות – ראה: לאנדסהוט, עמ' 54, 57-58; חוראני, עמ' 121; כהן, עמ' 79; זנר, עמ' 102; חדאד, עמ' 16; בן-צבי, מסעות, עמ' 139; יודאיקה, ערכים חלב, דמשק. אומדנים על יהודי קאמישלי – ראה: אצ"מ S25 10378 (דו"ח א' אפשטיין על הג'זירה ותושביה למחלקה המדינית של הסוכנות, 1938); מנחם, עמ' 267-279; לאנדסהוט, עמ' 57-58; כהן, עמ' 79.

4 עדותה של שאולה פנחס – ראה: ינאית, עמ' 60; חבס, עמ' 153; גלבר, עמ' 46-47.

השתתפו בסחר הפנים וסחר החוץ של לבנון ונטלו חלק בבנקאות ובתיירות. בעיר היתה שכבת אינטליגנציה רחבה למדי, שכן שכנו בבירות שתי אוניברסיטאות גדולות: אמריקאית (AUB) וצרפתית (St. Joseph). בצד מעמד הסוחרים והאינטליגנציה היו גם נצרכים רבים. כל המעמדות החברתיים היהודיים בבירות התרכזו ברובע 'ואדי אבו ג'מיל'.

על היחסים בין היהודים לאוכלוסיה המקומית בלבנון בכלל ובבירות בפרט, מספרת רחל ינאית בן-צבי (1943):

היחסים עם המוסלמים והנוצרים היו עדיין טובים. קשרי המסחר והעבודה היו יפים; אך רק ביום. כלילה – הכל נדם. היהודים היו מסתגרים ברובע שלהם ונפגשים אך ורק בינם לבין עצמם. היה להם קלוב (מועדון) יהודי... בסיום ביקורי יכולתי לסכם לעצמי, שיהודי לבנון חיים באוירה של תרבות משולשת – ערבית, צרפתית ומסורת היהדות... בבירות בתים רבים, שהילדים בהם נשלחו להתחנך ב'אליאנס' הצרפתית, ולשון צרפת היתה מצלצלת בפי הדור הצעיר, כשהוריהם מדברים ערבית.⁵

בצד יחסי העבודה הטובים שבין הערבים ליהודים בבירות היו גם גילויים אנטישמיים, שמקורם היה דווקא בחוגי הסטודנטים באוניברסיטה האמריקאית. למרות האיסור שבתקנות המכללה על עיסוק בפוליטיקה, הושמעה בין כתליה תעמולה אנטי-יהודית ואנטי-ציונית חריפה.⁶

ליהודי בירות היו בתי-כנסת ובתי-מדרש אחדים. המפואר והמפורסם ביותר שבהם היה בית-הכנסת 'מגן אברהם', שהוקם בשנת 1925. ראש הקהילה בבירות בתקופה הנדונה היה יוסף פרחי, ממשפחת חיים פרחי הנודע – שר הכספים של אחמד אלג'זאר ומושל סוריה מטעם העות'מאנים. אישיות ציבורית בולטת נוספת היה אליהו אלמאליח, מנהל 'תלמוד תורה' בבירות.

קהילת דמשק היתה שונה לחלוטין מזו של בירות. מבחינת הפעילות הפוליטית-תרבותית היתה קהילת קצוות, מסוגרת בעצמה; מידת פתיחותה לאירופה היתה מינימאלית ומעורבותה בתרבות ובשפה הערבית – חזקה ביותר. יהודי דמשק היו הקהילה היחידה בארצות ערב שייסדה בשנת 1909, אחרי מהפכת התורכים הצעירים, מועדון בשם 'התחיה' (אל-נהדה), שמטרתו ללמוד ולהפיץ את השפה הערבית.⁷ בשל השפעתם החזקה של הלאומנים הסורים בדמשק, הוגבר הלחץ על יהודיה, שנדרשו להפגין נאמנות למולדת הסורית, בין היתר על-ידי השימוש הבלעדי בשפת המדינה ככל האירועים הציבוריים. בשנות 1938-1943 חששו יהודי דמשק לדבר עברית ולקיים מגעים עם אנשי הישוב בארץ-ישראל.⁸

5 ראה: ינאית, עמ' 15, 17-18.

6 ראה: בן-צבי, מסעות, עמ' 140; בן-צבי, נדחי, עמ' 109.

7 ראה: כהן, עמ' 44; אלמאליח, עמ' 42-43.

8 ראה: ינאית, עמ' 22-23, 27.

למרות לחץ השלטונות התפתחו בדמשק תנועת עלייה וארגונים של התנועה הציונית, שפעלו לרוב במחתרת, הרבה לפני הקהילות האחרות בלבאנט, ואף לפני הרבה קהילות באסיה ובאפריקה ככלל. אושיות התנועה הציונית בדמשק הונחו בסוף ימי מלחמת-העולם הראשונה, עם ייסודן של תנועות-הנוער 'מכבי', 'המכבי הצעיר' ו'הצבי', ובשנת 1928 — של תנועת 'החלוץ'. הדחף לפעילות ציונית זו בדמשק ניתן עוד בתקופה שאחרי מלחמת-העולם הראשונה על-ידי תרומתם האישית של קבוצת מורים מארץ-ישראל: הסופרים יהודה בורלא ויצחק שמי, החוקר יוסף יואל רבלין והמורה בצלאל בצראווי.⁹

מבחינה כלכלית וחברתית היתה קהילת דמשק הומוגנית במידה רבה. להוציא המשפחות האמידות המעטות: שמעיה, ליסבונה, לניאדו ופרחי, רוב קהילת דמשק היתה ענייה. הם עסקו בעיקר במלאכות: חייטות, פחחות, נגרות, חרטות-נחושת; ועבודות-יד אמנותיות כגון מוזאיקה וצורפות.¹⁰ העוסקים במסחר, בעיקר סחר בדים, היו מעטים. מאות מהעוסקים במסחר בקרב יהודי דמשק היו רוכלים בכפרים הערביים בסביבה. בתקופה הנדונה הודחו היהודים מן המסחר ומן הפקידות ואף בעלי-מלאכה רבים ירדו מנכסיהם והתפזרו. כך מתאר את המצב טוביה ארזי:

בניהם חדלו למצוא מקצוע מן המוכן (את המקצוע המשפחתי) והם מופנים ע"י הוריהם לקריירה חדשה. הם נמסרים כשוליות לחנויות או אצל בעלי מלאכה... ההורים מתנחמים בזה שהילד מרויח לפחות את מחייתו ומרמים את עצמם בהנחה כי הילד 'ילמד מקצוע'... 'למודו' של הילד בחנות: מבוקר עד ערב לשרת את בעל החנות או 'הגדולים הסוחרים' העובדים בה. נשלח הוא להביא קפה, נרגילות, סיגרים, אוכל... בין שליחות לשליחות לומד הנער את 'המקצוע': ניתנת לו עבודה מונוטונית כמו הדבקות אטיקטות על קופסא, העברת חומרים ממקום למקום בחנות וכו'.¹¹

האמידים המעטים היו פזורים ברחבי דמשק ואילו רוב הישוב היהודי, ובמיוחד דלת העם, היו מרוכזים ברובע היהודי המפורסם 'חארת אל-יהוד', שם היה מועדון יהודי שבתקופת ביקורה של רחל ינאית בן-צבי עשה רושם עלוב ביותר. ילדים בגיל הרך, שיד הוריהם לא היתה משגת להאכילם, היו מובאים על-ידי אימותיהם ללמוד מספר שעות ביום במוסד אנגלי, משום ששם נתנו לילדים ארוחה חמה.¹²

למרות העוני, אוירת הקנאות הדתית ולחץ הלאומנים הסורים, היתה הקהילה בדמשק מאורגנת ומגובשת היטב. בראש ועד הקהילה, שאושר על-ידי ממשלת סוריה ב-16 במארס 1941, עמד אליהו מזרחי.¹³ לפי דו"ח המועצה הדתית היהודית

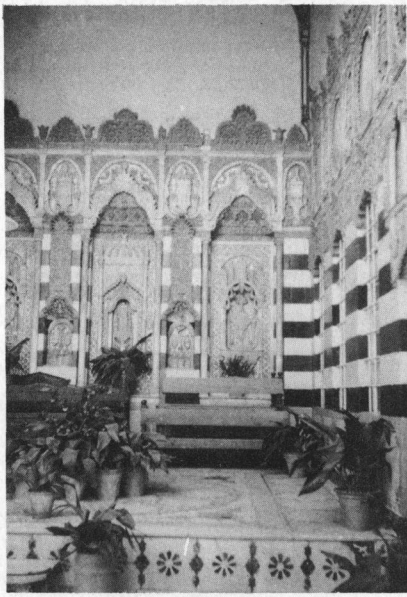
9 ראה: חבס, עמ' 167-168, 172; עבאס, עמ' 113; אילן, סוריה, עמ' 46-50.

10 עבאס, עמ' 117-118; ינאית, עמ' 71-72 (עדויות אברהם מזרחי ואליהו פרסיאדו).

11 ראה: אצ"מ, S25/5842 (טוביה ארזי, דו"ח על מצב יהודי דמשק, 31.10.1942).

12 ראה: ינאית, עמ' 22, 31.

13 ראה: ביאן באעמאל, עמ' 2-3.

פנים של בית הדור. בית ליסבונה, ברמשק

(ועד הקהילה) של דמשק ניתן לראות את הפעולות הסוציאליות ואת הארגון של הקהילה, כגון: 'קמחא דפסחא' (ח'בו אל-פטיר) 'בשר לחג' (לחם אל-עיד), סיוע לכלות עניות, התארגנות להקמת בית-חולים יהודי, ועדות צדקה שונות, תוכנית לחיזוק לימוד העברית והתורה, איחוד ניהולי ופיננסי בין 'תלמוד תורה' ובית-הספר של כ"ח והתארגנות לשמירה על ספרי-התורה בארונות-הקודש של בתי-הכנסת.¹⁴ קהילת חלב, או ארם-צובא, היתה הקהילה הגדולה והמבוססת ביותר בלבאנט. בה ניכר הפער העמוק בין האמידים לדלת העם, שהיו מרוכזים בשתי שכונות נפרדות: 'צ'מיליה' – לאמידים, ו'בחסיתה' – לעניים. חלב ידועה בבית-הכנסת העתיק הגדול שבה, 'אל-סאפרא', שבין כתליו נשתמר 'כתר ארם-צובא' שהוא כתב-היד העתיק ביותר של התנ"ך שהגיע לידינו.¹⁵ אף קהילה זו היתה מאורגנת למדי, אולם לא הצליחה לגשר על הפער בין 'הגטו' ב'בחסיתה' ובין 'ג'מיליה'. בראש הקהילה עמד ועד שנבחר על-ידי עילית יהודי חלב. ראש הוועד בתקופה הנדונה היה רחמים נחמד, והשלטונות הסוריים עקבו אחריו עקב נסיעותיו התכופות לארץ-ישראל.¹⁶

14 ראה: ביאן באעמאל, עמ' 3-9. יש לציין, שתוכנית 'השקידה על השרידים המקודשים' (אל-חרץ עלא אל-אאת'אר) נבעה כנראה מן הגניבה של 'כתר-תורה' (תאג') עתיק מבית-הכנסת בשכונת 'חוש אל-באשא' בפברואר 1940, פרשה שהרעישה את קהילת דמשק למשך חודשים רבים (ראה: עאלם אסראילי, 15 ו-31 במארס 1940, 21 באפריל 1940, 17 במאי 1940; שטיינהורן-חלואני, עמ' 98-101).

15 כתב-היד של ספר תנ"ך זה נוקד ועוטר בידי אהרן בן-משה בן-אשר, שחי במחצית הראשונה של המאה ה-10, ועליו הסתמך הרמב"ם. הוא ניווק בזמן הפרעות במלחמת השחרור.

16 ראה: עאלם אסראילי, 31 ביאנואר 1941.

לפי עדותו של אברהם הללי, בין התפקידים החשובים של ועד הקהילה בחלב בימי מלחמת-העולם השנייה היו: קיום בית-חולים יהודי, שבו קיבלו מעוטי יכולת טיפול חנם, סעד לעניים (קמחא דפסחא; גמילות חסדים), אחזקת 'תלמוד תורה' לילדים, בית-מדרש לבני הנוער, בית-היתומים (שנוסד ב-1919) ועוד. ב'בית-המדרש סניור מוסא' ישב בית-הדין הרבני, שפסק הלכות בכל שטחי החיים. אב בית-הדין בתקופה היא היה החכם הגדול עזרא ח'באז ולצידו ישבו עוד תשעה חכמים.¹⁷ רוב היהודים בחלב עסקו במסחר ואילו דלת העם עסקה במלאכות: צורפות, חייטות, סנדלרות; כן היו ביניהם רוכלים ובעלי דוכנים. סוחרי חלב העשירים הצטיינו בכושרם ובזיוזותם. הם ניצלו את היות חלב אחת מערי המסחר הגדולות בארצות ערב, במיוחד לפני המלחמה, בשל היותה חולשת על צומת דרכים לעיראק ולתורכיה. לפי יאני אבידוב, רוב הבורסה בחלב, אף בתקופת מלחמת-העולם השנייה, היתה בידי יהודים.¹⁸ מתי מספר מבני הקהילה היו בעלי מקצועות חופשיים: רופאים, פקידים, עיתונאים. הנציג היהודי היחיד בבית-הנבחרים הסורי היה יוצא חלב, מר אזרק.¹⁹

רוב השכבה האמידה בקרב יהדות חלב וכן מנהיגות הקהילה וראשי כ"ח בעיר היו אדישים לציונות. ההתארגנות הציונית בחלב החלה בשנת 1933, בארגוני הנוער 'מכבי', אולם גם בשנות 1939-1943 השתייכו אליה לא בני 'ג'מיליה' העשירים אלא בני 'בחסיתה' המרודים.²⁰

יהודי חלב, בדומה ליהודי דמשק, מוצאם מהמסע ערבים — צאצאי היהודים שישבו במקום מאז חורבן הבית, ומה'פרנג' — יהודים שהגיעו לסוריה אחרי גירושם מספרד ומאיטליה. אולם בניגוד ליהודי דמשק, שהשערוב היה חזק במיוחד אצלם, הרי בקרב יהדות חלב אידיאל התרבות והחינוך היה צרפת. במיוחד בלטה ההתבוללות הצרפתית בבתי האמידים, בבתי אחרים היתה מזיגה של התבוללות ערבית וצרפתית. כן ניכרו באורח-חייהם מנהגים של יהדות ספרד והשפה הספרדית-יהודית; זאת הן בשל המוצא והן בשל השלוחות הרבות של קהילת חלב בדרום-אמריקה.²¹ על להיטותם לתרבות צרפת אומרת רחל ינאית בן-צבי:

... אליאנס הוא מרכז החינוך היהודי. הצרפתית שלטת; מוסיפים ללמוד כל פרק מתולדות צרפת, כל פרט ופרט שכל תקופה ותקופה, כאילו בני העם הצרפתי היו שוכנים פה בגולה. צריך היה לראות, איך נדלקו עיני הבנות כאשר

17 עדותו של אברהם הללי מחלב (פעיל בפלמ"ח ומאוחר יותר עובד בכיר בק"ל) — ראה: ינאית, עמ' 73-75.

18 ראה: אבידוב, עמ' 18.

19 ראה: ינאית, עמ' 26, 76.

20 ראה: עבאס, עמ' 122.

21 ראה: זנר, עמ' 102; ינאית, עמ' 34, 81; הגנה יהודית, עמ' 12 (דברי אמנון שמוש).

מראה המצודה בחלב

שאלתי שאלות בהיסטוריה כללית ונתגלגלה השיחה על ימי נפוליון. אופן
הדיבור הנלהב, כאילו נפוליון הגיבור הלאומי שלנו.²²

הלחץ של הסורים הלאומיים בחלב היה חלש מזה שבדמשק, אולם גם כאן פעילות
ציונית היתה אסורה. בתקופה הנדונה, לדברי אברהם הללי: 'בחנויות — גם של
יהודים "אנוסים" — הותקנו שלטים כתובים בערבית באותיות קידוש לבנה: "אצלנו
לא נמכרת סחורה ציונית!"²³

במיוחד קשה ועגום היה מצב אנשי דלת העם בשכונת 'בחסיתה', שסבלו לא אחת
מפגיעות ומעלבונות גם מצד הארמנים והנוצרים. רושם חיצוני עגום ב'בחסיתה'
הותירה העובדה ש'התלמוד תורה' ו'השיבה' ואף הדרך לבתי-התפילה נמצאו כולם
בסמוך לבית-הבושת העירוני.²⁴

קהילת קאמישלי היא חדשה וצעירה יחסית. תושביה היהודים באו רובם ככולם
מנציבין העתיקה, שנותרה בצידו התורכי של הגבול, אחרי קביעת תחומי הג'זירה
בשנת 1928. יהודים אלה מוצאם מעיראק, מכוורדיסטאן, מדיאר בכר וממרדין.

22 ראה: ינאית, עמ' 47.

23 ראה: ינאית, עמ' 76.

24 ראה: ינאית, עמ' 35-36, 40, 76; חבס, עמ' 158.

חברי ועד הקהילה בקאמישלי,
על רקע בית-הכנסת ובית-המדרש (1934)

קאמישלי היתה עיירה קטנה בגבול התורכי שהוקמה על-ידי שלטונות המאנדאט הצרפתי, כדי להגן על ג'זירה מפני הכנופיות הכורדיות והברדאיות שמצאו מיקלט באזור. המשפחה היהודית הראשונה שהיגרה מנציבין לקאמישלי, משפחת משה נחום, רכשה אדמות באזור והקימה מרכז מסחרי יהודי, שמשך יהודים נוספים לעבור לעיירה החדשה. זרז מיוחד להגירת יהודי נציבין לקאמישלי שימשה הבריחה מחובת השירות בצבא התורכי, שהונהגה שם לאחר עלות אתא תורכ לשלטון. רוב יהודי קאמישלי עסקו במסחר — טקסטיל, נעליים, צמר, מוצרי חלב וחמאה — ורק מעטים עסקו במלאכה ובחקלאות. אך משפחות סוחרים אחדות היו אמידות, הרוב חי בעוני מרוד ובהזנחה.

קהילת יהודי קאמישלי היתה מסורתית באופיה ושמרה בקנאות על מנהגי ההלכה. ההשכלה והחינוך הצרפתיים כמעט לא חדרו לתוכה. בית-הכנסת היחיד שהוקם על-ידי ראשוני המהגרים ושימש כמרכז רוחני וקהילתי היה דל ומוזנח. עם זאת, בתקופת מלחמת-העולם השנייה החלה פעילות התנועה החלוצית במקום. מעמדה של תנועת 'החלוץ' בקאמישלי, כפי שניסח זאת אליהו כהן, היה 'לגאלי סביל'. הפעילות נעשתה בחשאי אולם לכלל עימות עם המשטרה לא הגיעו, בניגוד לעימותים התכופים והמאסרים בשלוש הקהילות הגדולות האחרות בלבאנט. בראש הקהילה באותה תקופה עמד משה נחום, ממייסדי הישוב היהודי במקום.²⁵

בניגוד לקהילת בירות הקוסמופוליטית, ליהדות דמשק המשוערבת ולקהילת חלב המושפעת מתרבות צרפת בעיקר, הושפעו יהודי קאמישלי, להוציא משפחות אמידות בודדות, מן המנהגים והשפה הכורדיים במקום; לפי תיאורה של ברכה חבס: 'לבושם של יהודי קאמישלי היה כשל כורדים לכל דבר, ואין להכיר בהם מיהו יהודי'.²⁶

25 על קהילת קאמישלי — ראה: מנחם, עמ' 268-269, 274-275, 278; ינאית, עמ' 59 (עדותו של נפתלי גולומב), 67 (עדותו של אליהו כהן), 68; חבס, עמ' 181.

26 ראה: חבס, עמ' 181; אצ"מ S25/10378 (א' אפשטיין, תזכיר על הג'זירה וחושביה בשנת 1938, אל המחלקה המדינית של הסוכנות).

ב. קהילות סוריה ולבנון ושואת יהודי אירופה

עד כמה היו מודעים יהודי סוריה ולבנון לגזרות מלחמת-העולם השנייה, ניתן ללמוד בעיקר משני מקורות: מן הדיווח השוטף ב'אל-עאלם אל-אסראילי' ומזכרונות בני התקופה. חשוב לציין, כי מקורות אלו, ובמיוחד הראשון שבהם, משקפים שיכבה מסוימת, צרה, של עורכי העיתון, כְּתָבִי, מנהיגי היישוב וכדומה. אין להסיק מהם, מה היתה תפוצת הידיעות על אירועים אלה בקרב הציבור היהודי הרחב בלבאנט. הידיעות על השואה הגיעו לבירות לפני שהגיעו לקהילות האחרות בלבאנט. זאת לא רק בשל היותה מקום מושבו של השלטון המאנדאטורי הצרפתי ואחר-כך של המפקדה הבריטית, אלא גם בשל היותה עיר נמל. אליה הגיעו בסירות, בשנים הראשונות למלחמה, פליטי החרב מבוֹלגָאריה ומיוון. אליהו אלמאליח, מנהל 'תלמוד-תורה' שבבירות, הירבה לטפל בהם והעבירם דרך גבול לבנון לארץ-ישראל. בשנות 1938-1941 גם הגיעו לחלב פליטים יהודים מאירופה. הם השתמשו בתוואי היבשתי, דרך הגבול התורכי, והיו במצב פיסי ונפשי ירוד. בני הקהילה טיפלו בהם, דאגו לצרכיהם ושלחום לארץ-ישראל. לפי עדויות בעל-פה ולפי התרשמותה של רחל ינאית, נראה כי בשנת 1943 כבר הגיעו הידיעות על שואת יהודי אירופה לחוגים רחבים בקהילות הלבאנט. כך היא מתארת את המצב באותה שנה: 'אכן כבר יודעים בלבנון ובסוריה על אסון השואה, גם בלא שהגיע אליהם עתון מאירופה. היהודים חשו את השואה המתרחשת בארצות אירופה, אך לא רצו להאמין בגודל האסון'.²⁷ עורך 'אל-עאלם אל-אסראילי', מוסא עג'מי, שכתב את מאמרי המערכת בעיתונו, הקדיש חלק ניכר בהם, לאירועי המלחמה באירופה ובמיוחד לגורל היהודים בה. והנה, מאמריו בראשית המלחמה מעידים על בורות מוחלטת של הכותב לגבי משמעות המלחמה ליהודים. במאמר המערכת ב-4 באוקטובר 1939, שכותרתו היא: 'היהודים והמלחמה – היהודים מן העמים הלוחמים הקדומים ביותר', נאמר:

ונשאל: האם המלחמה תפחידנו עתה? לא ולא! היהודים הם עם לוחם קדום ביותר, וכאשר חזרו לארץ כנען תחת פיקודו של משה ואהרן נאלצו לנהל מערכות נוראות נגד שבטים רבים, ולאחר שהתיישבו בארצם היו נתונים להתקפות רבות... אכן ההסטוריה מנציחה את שמות המלך דוד ויהודה המכבי... וגם הפעם [במלחמה הזאת] יקיימו היהודים את חובתם [בהתייצבם] לצד הדמוקראטיות... בהגינם על עניין צודק...

חשוב לציין, כי בין היתר מטרת המאמר היא להדגיש את נאמנות הקהילה היהודית לשלטונות צרפת המאנדאטורית, ואכן יהודים לא-מעטים מסוריה, ובמיוחד מלבנון, התנדבו לשרת בשורות צבא צרפת נגד הנאצים.²⁸

27 ראה: ינאית, עמ' 15; וכן עמ' 43, 78 (עדויות של אברהם הללי).
28 על קפטן יהודי מלבנון, שנפל בלוחמו בשורות צבא צרפת החופשית – ראה: שמעוני, עמ' 105.

ב־31 ביאנואר 1940 הופיע באותו עיתון מאמר ארוך, תחת הכותרת: 'לובלין, או מחנה ריכוז נאצי' ונאמר בו, בין היתר:

בעניין האגדה הדמיונית, שיש לאחרונה בכוונתו של היטלר להקים מדינה יהודית בפולין באזור לובלין, הרי אמרנו שזוהי תחבולה חדשה... שהרי היטלר העריץ אינו מתכוון בתמרון זה אלא לרכז את היהודים במקום אחד... כדי שיקל עליו להפשיטם [מכל רכושם], לפקח עליהם ולענותם בבת אחת במחנה ריכוז נורא.

המאמר, המביא גם כמה נתוני יסוד על יהודי פולין ותולדותיהם, מסב את תשומת לב הקורא להחרמת הרכוש היהודי, ולעובדה שקשה יהיה ליהודי גרמניה וצ'כוסלובאקיה להתרגל לאורח החיים בפולין. גירוש היהודים ושילוחם למזרח-אירופה הם לזו הדיון. הכותב אינו מוסר מידע על תנאי החיים במחנה-הריכוז ועל הפגיעות בנפש.

למעשי ההרס של היטלר עד חורף 1941 ניתן ביטוי בקאריקאטורה המופיעה בעיתון זה ב־31 במארס 1940. דברי ההסבר הם: 'מדיניות ההרס של היטלר מזעזעת את יסודות המסגדים המוסלמיים, ממוטטת את הכנסיות הנוצריות ושורפת את בתי-הכנסת היהודיים; היא הורסת את עקרונות "הבונים החופשיים" הקוראים ל"חרות ולשוויון"'. כוונת העורך היא להבליט את שותפות הגורל של בני שלוש הדתות: המוסלמים, הנוצרים והיהודים (בסדר זה), ואין כוונתו להבליט את יחוד הגורל היהודי בגזרות הרייך השלישי. יש לציין בהקשר זה, כי בעוד שהיחסים עם המוסלמים בסוריה היו מתוחים למדי, הרי היחסים הרשמיים בין הנוצרים המארוניים ליהודים בלבנון היו תקינים. עם עלות היטלר לשלטון בגרמניה ב־1933, הפאטריארך המארוני אנטואן פייר ערידה אף התבטא פומבית נגד האנטישמיות בגרמניה וקרא למארוניים ולקאתולים בכלל להצטרף למחאה זאת. לדבריו: '...גרמניה של היטלר בשוכחה את עקרונות הנצרות ורודפת יהודים אומללים רק בשל היותם יהודים... הקאתוליות העולמית לא תישאר אדישה נוכח מעשים אלה ואנו מביעים את מחאותינו הנמרצות על כך'.²⁹

בתקופת שלטון וישי בלבאנט, מאז הגיע הנציב העליון מטעם וישי, הנרי דנץ (Dentz), לכירות (דצמבר 1940) עד חתימת שביתת-הנשק עם בנות-הברית המנצחות (יולי 1941), ממעטים מאמרי העיתון לעסוק בגורל אחיהם היהודים באירופה. אחד הדיווחים היוצאים מן הכלל בתקופת המשטר של וישי דן באישור 'החוק להגנת האומה' הגזעני נגד היהודים בבית-הנבחרים הבולגארי. חלקו האחרון של מאמר זה נמחק על-ידי הצנזורה.³⁰ בדרך-כלל בתקופה זו נוקטים כתבי העתון ועורכיו זהירות

29 ראה: פ"ד, מס' 6 (יוני 1933), עמ' 9-10; בן-צבי, נדחי, עמ' 109, הערה 7.

30 ראה: עאלם אסראלי, 15 ביאנואר 1941 (על חוק זה ועל התחיקה האנטי-יהודית כבולגאריה — ראה: ז' סופרמן, פעמים, 27 — המערכת).

31/3/1940

الممتاز

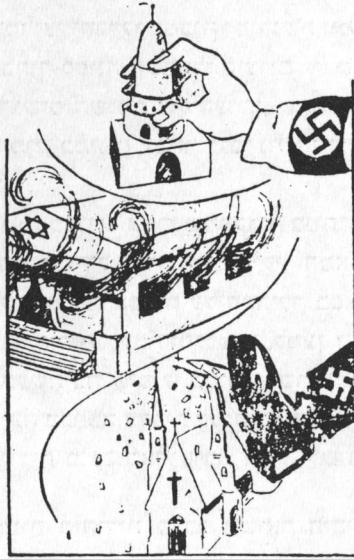
العالم الاسرائيلي

العدد

رسالة الضام بين الامم ورسالة الضارب بين الشعوب

جريدة سياسية انتقادية اسبوعية حرة

سياسة هتلر الهدامة

يزعزع اركان الجوامع الاسلامية . ويقوض الكنائس المسيحية
ويحرق المعابد الاسرائيلية . ويحارب المبادي الماسونية الداعية
الى الحرية والمساواة ليخلق دين الكفر والاحقاد

الخطيب

كاريكاتورة في العالم ال-اسرائيلي (31/3/1940), שכותרתה: מדיניות היטלר - הרס

רבה. הדיון במלחמה הינו כללי: תיאור ההרס, הסבל, הכאב ושפיכות הדמים,
שמביאה עימה המלחמה, ללא התייחסות מיוחדת ליהודים.

במאמר-מערכת ב־31 ביאנואר 1941, שואל העורך: מה טומן בחובו העתידי? ובהמשך בא תיאור מליצי נוגע ללב של מצב המלחמה באירופה: עריצות, הרס, שבירת המסגרות המשפחתיות, קריעת הילדים מעל הוריהם. הוא מסיים את המאמר בקריאה נרגשת:

בין העשן המתמר לחלל ומתמזג עם הנשמות העולות לשמים, אנחנו — בתוך ספינת החיים, אשר גלי היצרים האנושיים הסואנים מטלטלים אותה — מצפים להופעת אותה יונה רכה שנושאת אלינו ענף עץ זית, כפי שנשאה אותה לנביאנו נח בספינתו — רמז להצלה, שלוה ושלו.

על אף הניסוח הזהיר, המליצי והכללי במכוון, מורגשת נימה של חרדה לגורל יהודי הלבאנט עצמם 'אנחנו בתוך ספינה אשר גלי היצרים ... מטלטלים אותה'. חרדה זו היא שמכתיבה את ההדגשים השונים של העורך, שהם בכחינת מסרים לשלטונות המקומיים. אולי גם השימוש במינוח 'נביא' לגבי נח, הלקוח מן המסורת האסלאמית ולא היהודית, איננו מקרי.

רק ב־27 באוגוסט 1941, כחודש אחרי שמפקדות בנות-הברית כבר ישבו בבירות, הופיע מאמר-מערכת בדבר גורל יהודי סאלוניקי. המאמר דן בהחרמת הרכוש היהודי, בהטלת קנס של 1,000 דראכמות על הקהילה בסאלוניקי ובהקציית מיכסה יומית של 3,000 צעירים יהודים לעבודות-כפייה למען הגרמנים.

הידיעה הראשונה שנעשה בה שימוש במינוח 'שואה' ('מאסאה' בערבית) לגבי גורל יהודי אירופה מופיעה בכתבה צדדית קטנה באחד העמודים הפנימיים, כציטוט מפי דובר הסוכנות היהודית ב־22 באוקטובר 1941. לשונה — כללי וסתמי:

סיפר דובר הסוכנות היהודית בדבר השואה היהודית העולמית ... ואמר, ששואה זו עוררה בחג ראש-השנה גל של איגרות הזדהות שנשלחו על-ידי גדולי מנהיגי העולם ... רדיו בריטניה פנה ליהודים העצורים והחופשיים באירופה ... באומרו, שתוכנית בריטניה במלחמה הזאת היא חיסול האנטישמיות תחת שמי אירופה והבטחת חיי חרות ליהודיה, אחרי תבוסת הנאציזם ועקירתו משורש.³¹

כסוף שנת 1941 יותר ויותר מאמרים בעיתון זה דנים באופיה של הגזענות הנאצית ובגורל המיוחד שפקד את היהודים במלחמת-העולם השנייה. כמו כן הוא דן

31 השווה ציטוט זה עם ידיעות שונות באותו זמן בעיתון 'דבר': 16 בספטמבר 1941: דברי מ' שרתוק בשם הסוכנות היהודית והוועד הלאומי לחייל היהודי, ברכות לשנת תש"ב; 'רדיו לונדון אל יהודי אירופה', 21 בספטמבר 1941; 'דבר היישוב אל יהדות רוסיה', 28 בספטמבר 1941. המונחים המופיעים בידיעות אלו ב'דבר' הם: 'כלייה', 'השמדה', 'אברון', 'חורבן'. רק החל מ־9 בנובמבר 1941, 'דבר' משתמש בקביעות במונח 'שואה'.

באידיאולוגיה הנאצית והדרך שבה נקטו שלטונות הרייך ליישומה. ב־7 בנובמבר 1941 מופיעה ב'אל-עאלם אל-אסראילי' כתבה שכותרתה היא 'ההסטוריה חוזרת על עצמה' מאת עיתונאי יהודי מחלב, החותם בראשי־תיבות, שבה הוא משווה את היטלר עם המן ונבכדנאצר. מסקנתו היא שמפלת שני העריצים הידועים לשמצה בהיסטוריה הינה שיעור מאלף לעריץ מן המאה העשרים – היטלר. מחבר המאמר חמה כיצד זה 'מאירופה הנאורה והתרבותית, שהפכה לסמל הקידמה ליבשות אחרות, עולות עתה צעקות הסבל היוצאות מליבות אלפי בני־אדם הנאנקים תחת עול הנאצים?' והוא ממשיך:

כבר קודם לכן עבר על אחינו, יהודי גרמניה, סבל שאיש לא יעמוד בו; הם עונו בידי אנשי הגסטאפו והשלטונות הנאציים עינויים שאינם ניתנים לתיאור. ועתה, אחיהם, יהודי הארצות הכבושות, זוכים לאותו היחס החרגי עצמו. [והם נתונים] להרג, מאסר ועינויים.

הכתב מנסה להסביר את שורשי האנטישמיות של היטלר וטוען:

טעות היא לחשוב שיהודים בלבד הם הנרדפים בגרמניה! כל מי שמשתייך לגזע שם בן נח הינו מטרה לסוגי עינויים שונים לאחר החרמת רכושם וכספם... שנאתו של היטלר ליהודים החלה עוד כשהיה צעיר פשוט... וכשחזר מן המלחמה [מלחמת־העולם הראשונה], אחרי תבוסת גרמניה, דימה לעצמו שיהודים משתלטים על כלכלת גרמניה ומסחרה ומדיניותה... והחל לאמר, שיהודים הם הסיבה לנצחון בנות־הברית ולתבוסת גרמניה במלחמה... ולפיכך יש להפקיע את רכושם ולגרשם מן הארץ.

מסר הלוואי של הכתב החוקר את שורשי האנטישמיות הוא, שאמנם הגזענות של היטלר מכוונת במיוחד נגד היהודים, אולם לא רק נגדם אלא נגד כל בני הגזע השמי. אותו הדגש עצמו מצוי גם במאמר הארוך והמפורט של עג'מי מ־12 בדצמבר 1941 על התיאוריה הגזענית מאז פיכטה (J.G. Fichte) וגובינו (J.A. Gobineau) עד היטלר וגבלס. בסיכום הניתוח ההסטורי הוא קובע: '... ואין רדיפות העם היהודי אלא הקדמה לתוקפנות נגד העמים החלשים בכלל, לשדידת חרותם ועצמאותם, כפי שאמנם קרה...'

לסיכומו של פרק זה אפשר לומר, כי יהודי הלבאנט בכלל, והמשכילים שבהם בפרט, היו ערים לקורות אחיהם באירופה, ככל שניתן לשפוט לפי העיתון, 'אל-עאלם אל-אסראילי'. בהתחשב בעובדה, שהוא היה הביטאון היהודי היחיד בלבאנט, הרי עורכיו בחרו בידיעות שהיו בהן עניין ומשמעות לציבור היהודי כולו. העיתונות הסורית והלבנונית הכללית כמעט לא התייחסה ליהודי אירופה, כך שהביטאון היהודי היה בבחינת מקור מידע יחיד בנושא זה לקוראיו. עם זאת, החלק המוקדש לאירופה הינו קטן בהרבה מן החלק המוקדש לידיעות מקומיות ולידיעות על הישוב

היהודי בארץ-ישראל, אשר כל גליון ייחד להן מדור קבוע. אמנם ממדי ההשמדה והפרטים על תאי-הגזים והמשרפות הגיעו לידיעת יהודי הלבאנט רק אחרי מלחמת-העולם השנייה, ברם הידיעות הכלליות על חורבן יהדות אירופה הגיעו אליהם כנראה זמן קצר לאחר שהגיעו לישוב בארץ-ישראל. שהרי בימי מלחמת-העולם השנייה היתה פעילות ענפה של השליחים הארצישראלים בלבאנט: שליחי עלייה ב', 'החלוץ', המחלקה המודיעינית של הסוכנות, חיילים ארצישראלים בצבא הבריטי ואחרים. הזדהותם של יהודי סוריה ולבנון עם אחיהם באירופה הכבושה, כפי שמתברר מן הציטוטים מתוך ביטאונם, נבעה בין היתר, ואולי בעיקר, מן החשש לגורלם הם. חשש זה גבר לאחר הפעלת משטר וישי בלבאנט, לאחר שהגיעו הידיעות על הפרעות ביהודי עיראק ולאור התחזקות התעמולה הנאצית בקרב חוגי הלאומנים הערביים במקום.³²

ג. משטר וישי והשפעת האידיאולוגיה הנאצית על הערבים בלבאנט

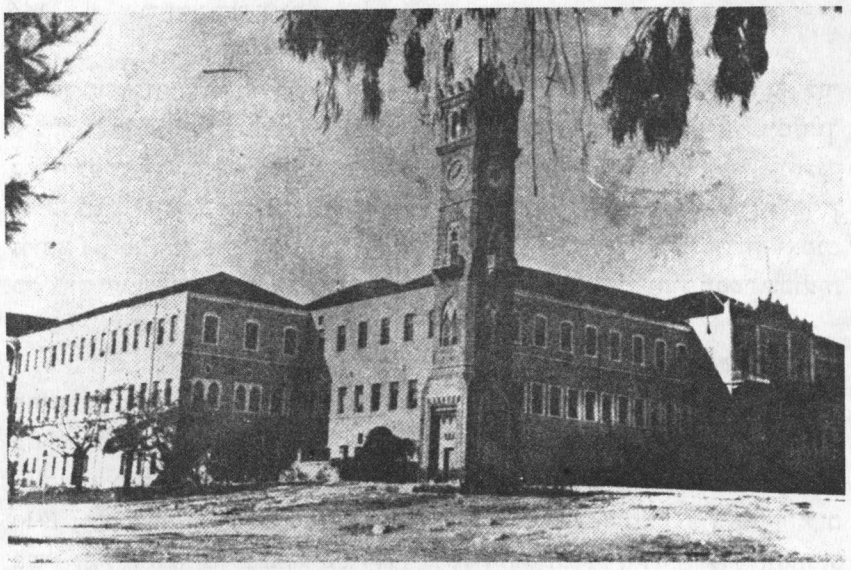
לאחר נפילת צרפת בידי הנאצים בקיץ 1940, שרר בסוריה ובלבנון מצב של ציפייה וחוסר בהירות. בסוף אוגוסט 1940 הגיעה לכירות ועדת שביתת-הנשק האיטלקית שפיקחה על הסדרי הכניעה של צרפת במזרח התיכון; ועדה זו, ולא ועדת הפיקוח הגרמנית שפעלה בצרפת גופא, ייצגה את האינטרסים של מדינות הציר באזור.³³ בסוף נובמבר הודח גבריאל פואו (Puaux), הנציב העליון של צרפת בלבאנט, שלא היה מאוהדי וישי. במקומו מונה ג'אן שיאפ (Chiappe), לשעבר ראש משטרת פאריס, חסיד נלהב של שיתוף-הפעולה עם גרמניה. אך שיאפ נורה בטעות על-ידי איטלקים בדרכו לסוריה, ובמקומו מונה הגנרל הנרי דנץ, שהיה בחירה פחות מוצלחת מבחינת הנאמנות לוישי.³⁴ עם הגיעו לכירות ב-29 בדצמבר 1941 הופעל הלכה למעשה משטר וישי בלבאנט.

אחת התוצאות המיידיות של המשטר ששיתף פעולה עם מדינות-הציר בלבאנט היתה הוצאת סוריה ולבנון מחוץ לאזור שליטת בריטניה והמערכת הכלכלית שלה. הדבר גרם לבידודו הכלכלי של הלבאנט באזור המזרח התיכון. מיד עם סגירת הגבולות החל מחסור במצרכים החיוניים, כגון: נפט, סוכר ולחם. יוקר המחיה גבר ועל רקע זה התחוללו הפגנות המוניות נגד השלטונות הצרפתיים ואף פרצו מהומות.

32 ראה: הגנה יהודית, עמ' 37. ירוחם כהן מזכיר בהרצאתו כי באותו פרק זמן שהו בלבאנט כ-40 שליחים מן 'המחלקה הסורית' בלבד. על הפרעות ביהודי עיראק (פרהוד) יש חומר רב, ולא כאן המקום לפרט. ראה, למשל: פעמים, 8 (1981); וכן את המאמר מאת נסים קוז בחוברת 29 של פעמים.

33 על הסדרי שביתת-הנשק לאחר כניעת צרפת בבריטוריות שלה במזרח התיכון — ראה: פלייפייר, א, עמ' 125-129; ב, עמ' 193-195.

34 לדעת המודיעין הגרמני היו לדנץ נטיות פרו-בריטיות — ראה: אי"ש, JM/3233, ראהן, 70/50628.

בית הנציבות הצרפתית בבירות – מרכז השלטון המאנדאטורי

במהלך דיכוי המהומות, מיאנואר עד מארס 1941, נהרגו למעלה מ-100 איש. תגובות העונשין של המשטרה גררו שביתה כללית, ובראשית מארס הועלה מחיר הלחם ב-35.50%

מניע נוסף למהומות ולהפגנות נגד השלטון היה מאבקם של הלאומנים בסוריה ובלבנון לעצמאות. הללו ניצלו את שעת חולשתה של צרפת ותיעלו את אי-שביעות הרצון על רקע כלכלי אל אפיקים לאומיים. בראש התנועה נגד שלטונות צרפת התייצב 'הגוש הלאומי' המסורתי, שבראשותו שכרי אל-קנתלי. תנועה לאומית זו בסוריה ובלבנון היתה נתונה להשפעות תעמולה נאצית-פאשיסטית מחד גיסא ותעמולה בריטית-גוליסטית מאידך גיסא. אך טבעי הוא שבתקופת שלטון וישי גברה התעמולה הנאצית, שכן ועדת שביתת-הנשק האיטלקית ושליחי גרמניה הנאצית נהנו מחופש יחסי. במשך מחצית שנת שלטון וישי בלבאנט ביקרו במקום שתי משלחות מטעם המחלקה המדינית במשרד החוץ הנאצי: אוטו פון הנטיג (Otto Von Hentig) (סוף דצמבר 1940-ראשית יאנואר 1941); ורודולף ראהן (Rudolf Rahn) (מאי-יולי 1941). שניהם באו במגע עם החוגים הלאומניים בסוריה ובלבנון. לבד משני הביקורים הגלויים האלה פעל דרך-קבע בסוריה המודיעין (Abwehr) הגרמני.

גנרל דניץ הצליח להרגיע את הרוחות במידת-מה, בהסכימו ליתורים פורמאליים אחדים. הממשלות הקודמות שכינהו בסוריה ובלבנון מאז שהיית החוקה בשנת 1939 נאלצו להתפטר, ובראשית אפריל 1941 הורכבו ממשלות חדשות: בסוריה בראשות ח'אלד אל-עט'ם ובלבנון בראשות אלפרד נקאש. המצב הכלכלי השתפר

35 ראה: איו"ש, JM/3233, ראהן, 70/50631; הירשוביץ עמ' 103; אל-עט'ם, עמ' 212.

באופן משמעותי במיוחד במאי 1941, לאחר עיסקה מוצלחת בין דניץ לראהן. לפי עיסקה זאת, התחייב הנציב העליון הצרפתי להרשות מעבר מטוסים גרמניים דרך סוריה לעיראק ולהפשיר נשק ממחסני 'צבא הלבאנט' לצורך המרידה העיראקית נגד בריטניה. בתמורה, התחייב שליח משרד החוץ הגרמני להעביר, בסיועו של פריץ גרובה (Grobba), השגריר הנאצי כבגדאד, משלוחי מזון מעיראק לסוריה. ואמנם כתוצאה ממשלוחים אחדים הצליח דניץ למלא את מאגרי המזון, ותוך מספר שבועות להוריד את מחירי המצרכים הבסיסיים ב-36.50%.

היהודים, כמו כלל תושבי סוריה ולבנון, נפגעו מן המצב הכלכלי הקשה, ואכן יש התייחסות לקשיים אלה בעדויות בני התקופה.³⁶ אולם מעבר לכך, ציפו היהודים בחרדה להפעלת תחיקה אנטי-יהודית שכבר יושמה בצרפת.

השלבים הראשונים לקראת חקיקה אנטי-יהודית בצרפת החלו עוד ב-22 ביולי 1940 (חודש לאחר תבוסתה), עם הקמת ועדה לביקורת 'ההתאזרחות' של יהודים בעלי נתינות זרה. ב-27 באוגוסט 1940 בוטל החוק (מ-21 באפריל 1939) האוסר תעמולה אנטישמית בעיתונות. החל מספטמבר 1940 באה שורה של חוקים מפורשים המפלים לרעה את היהודים: 27 בספטמבר 1940 — חוק המחייב מיפקד של יהודים; 4 באוקטובר 1940 — חוק המסדיר את הסטאטוס של נתינים מגזע יהודי; 18 באוקטובר 1940 — חוק המחייב הצהרת בעלות יהודית על עסקים ומינוי מנהל ארי להם; 26 באפריל 1941 — חוק האוסר משלוחי-יד ועיסוקים מסוימים לכל אלה שהם ממוצא יהודי; 28 במאי 1941 — חוק האוסר משא ומתן חופשי בהון יהודי. נוסף על התחיקה האנטי-יהודית, מונה ב-4 באפריל 1941 קומיסאר מיוחד לטיפול בענייני יהודים באימפריה הצרפתית — האנטישמי הותיק קסאווייה ואלא (Xavier Vallat). מסוף יאנואר 1941 נדרשה הקמת נציגות יהודית כלל-צרפתית, 'ועדת תיאום יהודית', ששימשה בסיס להקמת 'אוז'יף' (UGIF — ראשי-תיבות של: Union Generale des Israélites de France — הגירסה הצרפתית של ה'יודנראט' המזרח-אירופי) בנובמבר אותה שנה.

'הקומיסאר הכללי לענייני יהודים' ואלא החל להפעיל את התחיקה האנטי-יהודית גם-כן במושבות הצרפתיות שבצפון-אפריקה והלבאנט. הכוונה היתה ליישם שני חוקים מרכזיים בתחיקה האנטי-יהודית של וישי: החוק מ-3 באוקטובר 1940 והחוק מ-2 ביוני 1941.³⁸ לאור השמועות על כך, נפגשה משלחת מטעם קהילת בירות, בראשות יוסף פרחי ואליהו אלמאליח, עם הנציב העליון פואו, שייצג עדיין את

36 ראה: איו"ש, JM/3233, ראהן, 70/50636-7, 70/50643.

37 ראה: עאלם אסראילי, 15 ביאנואר 1941; שטיינהורן-חלואני, עמ' 98.

38 ראה: ארכיון משרד החוץ הבריטי, FO 371/27356 E 4480; E 4490 (שתי התעודות מובאות כנספח להלן בסוף המאמר). הילברג, עמ' 401-402; רייטלינגר, עמ' 327; טננבוים, עמ' 267-274; קלארספלד, עמ' 14-17. חשוב לציין שב-14 במאי 1941, כבר נאסרו בצרפת כ-3,700 יהודים בעלי נתינות זרה ונשלחו לשני מחנות ריכוז: פיטיבייה (Pithiviers) ובון לה-רולאנד (Beaune-la Rolande).

המשטר הישן, וטענה כי אין להחיל את החוקים הללו של משטר וישי על יהדות בירות, שכן 'יהדות לבנון נמצאת במקום עוד לפני ישר'. אולם הנציב הוחלף וחוקי וישי נכנסו לשלבי מימוש, אלא שלא היה סיפק בידי השלטונות להוציאם אל הפועל. מכל מקום, הקונגרס היהודי העולמי עשה מאמץ מיוחד, לאחר כיבוש הלבאנט על-ידי בעלות-הברית, לבטל באופן רשמי חוקים אלה. מכתב בעניין זה יצא ממשד החוץ האמריקאי אל גנראל דה גול.³⁹

החשש והפחד משלטונות וישי בולטים היטב מעל דפי 'אל-עאלם אל-אסראילי'. מאמרים ארוכים מוקדשים לגנראל דנץ, לשבחיו, למעלותיו, לתרומתו לסדר הציבורי ולאסירות תודה של הקהילה היהודית על מה שעשה הנציב לטובת סוריה ולבנון. כל אלה בניסיון לפייס את הנציב העליון החדש. כך למשל, ב-15 ביאנואר 1941 כתב עג'מי במאמר-מערכת:

בעוד תנאי המחיה היו קשים במידה רבה, הרי הסידורים שמקיימים עתה השלטונות ומחלקת ההספקה העליונה, במיוחד מאז בוא הוד-מעלתו, הנציב העליון הגנראל דנץ למדינה הזאת, עולם הוקל והקשיים צומצמו. חולקו כרטיסי-מזון לתושבים והמשפחות זוכות לקבל כמות מספקת של סוכר, אורז ונפט.

באותו גיליון הופיע מאמר ביוגרפי ארוך על הגנראל דנץ, אשר המידע על אודותיו נשאב מן העיתונות הצרפתית אולם התיאורים המחמיאים והמליציים שבו הם מעטו של הכותב:

בזמן ביקורו של המארשאל פטאן במארכסיי התפעלו תושבי העיר ואורחיה מקומתו הגבוהה של הגנראל דנץ, ממראהו המכובד ומעמידתו האצילה... כאשר יצא בראש הצבא, והיה מרומם בחרבו את נפש המארשאל במזיגה של גבורה וענווה... והתכונה הטבעית הזאת [של התמזגות הגבורה והענווה] אפיינה את גנראל דנץ גם ביחסו לכל הקצינים ששירתו תחת פיקודו.

המאמר מסיים את הביוגרפיה של דנץ בתיאור הצער שפקדו כאשר 'ראה את האויב נכנס לפאריס כאשר הוכרזה כעיר פתוחה... בזהירות רבה מנסה הכותב להבחין כאילו בין 'האויב' – הגרמנים – ובין נציג וישי הצרפתי, שאינו נמנה בהכרח עם 'האויב'.

בנסיבות שנוצרו בלבאנט, ראו היהודים בשלטון המאנדאטורי הצרפתי, ולו של וישי, הגנה מפני התפרעות אפשרית של בריונים אנטישמיים. שכן, גילויי הדיכוי של המשטר הטוטאליטארי החדש בלבאנט היו מצומצמים הן בהיקפם והן בחומרם יחסית למצב בצרפת או בצפון-אפריקה. הדבר בא לידי ביטוי בצנזורה חריפה על

39 ראה: ארכיון משרד החוץ הבריטי E 4480 ; FO 371/27356 ; ינאית, עמ' 13.

העיתונות, בהדחת שישה אנשים מן המינהל הסורי, ביניהם יהודי אחד,⁴⁰ ובמאסרים ספוראדיים של משתפי-פעולה עם הבריטים והגוליסטים, בעיקר של קצינים בצבא הלבאנט. נאסר גם טוביה ארזי, ראש רשת המודיעין של 'ההגנה', שפעל במסגרת המודיעין הבריטי.⁴¹ לפי דרישת המשלחת הגרמנית סגר דניץ את הקונסוליות הבריטיות בבירות, בדמשק ובחלב, וכל הצוות הדיפלומאטי הבריטי גורש. דניץ גם נתן את הסכמתו להקמת מחנה-ריכוז בסוריה,⁴² אולם לא היה סיפק בידו לממש את כוונתו זו.

רק במאי 1941, כתוצאה מן ההבנה שהושגה בין גרמניה לוישי, הסכים דניץ, כאמור לעיל, לאפשר למטוסי חיל האוויר הגרמני להשתמש בשדות-התעופה בסוריה בדרום לעיראק. ואמנם מ-12 במאי עד 4 ביוני 1941 נחתו בשדות-התעופה הסוריים 120 מטוסים גרמניים.⁴³ אולם על אף החדירה הגרמנית לסוריה ברמה המבצעית והתעמולתית, כמעט לא הורגשה בה נוכחות גרמנית פומבית וגלויה. לפי ההסדר בין המשלחת הגרמנית של ראהן ובין הגנרל דניץ, התחיבה גרמניה כי קציניה שיועברו לסוריה לתפעול המטוסים ולהספקת הנשק לעיראק — יהיו במספר מוגבל, הם יהיו בביתנים בשדות-התעופה המרוחקים ממרכזי אוכלוסין, לא יופיעו במדים ולא יפיגו נוכחות בערים הגדולות. דניץ גם דרש שמגעו עם הגרמנים יהיו באמצעות תא קישור עם ועדת שביית-הנשק האיטלקית. במילים אחרות, שיתוף-הפעולה של שלטונות וישי עם גרמניה בלבאנט נעשה כאילו בעל כורחם וכזהירות רבה. כך, למשל, הסביר הגנרל דניץ לחייליו את נחיתות המטוסים הגרמניים בסוריה כ'נחיתות אונס'.⁴⁴ דניץ גם נאלץ לטפל בקרע שנפער בקרב אנשי הממשל הצרפתי בלבאנט בין אוהדי וישי לאוהדי צרפת החופשית. מאחורי מדיניות הסננית זאת של דניץ עמדו החששות של משטר וישי, כי התערבות גרמנית ישירה בסוריה ובלבנון תביא בעקבותיה התקפות בריטיות נגד מאורוק ונחלות צרפתיות אחרות באפריקה. התקפות אלו היו עלולות להרוס את האיון העדין באגן המערבי של הים התיכון בין ציי צרפת ובריטניה ולהפך את ההסכם הסודי בין משטר וישי לשלטונות בריטניה (מדצמבר 1940), שעל פיו התחייב כל צד להימנע מפעולות צבאיות נגד הצד השני, כדי שהנחלות הבריטיות

40 בין המודחים היו: קונטי — מנהל המחלקה המדינית בניצבות הצרפתית העליונה, רו'ה שאמבאר — מנהל מחלקת העתונות והצנזורה, ספירו (Spiro, יהודי) — מנהל לשכת האספקה, קפיטן מאייר — קצין קישור לענייני שבט בדווי, פוקנו — נציב מחוז דמשק (ראה: הירשוביץ, עמ' 132-133).

41 דו"ח הקולונל מדוור (מפקד הו'נדרמריה הוישאית בלבנון שהיה סוכן בריטי) מ-28 במארס 1942 — ראה: אצ"מ S25/5842

42 אי"ש JM/3233, ראהן, 70/50646, 70/50648.

43 ראה: פון הנטיג, 343; לונדון, עמ' 171-172; ברנר, עמ' 33; אי"ש, JM/3233; ראהן, 70/50645; 70/50646; (לפי דיווח בן הזמן מדובר על 150-200 מטוסים גרמניים. דבר, 8 ביוני 1941).

44 ראה: אי"ש, JM/3233, ראהן, 70/50649-70/50652; 70/50645.

והצרפתיות באפריקה לא ייפגעו.⁴⁵ יתר על כן, שלטונות וישי הניחו כי פיקוד של קצינים גרמנים במדים על צבא הלבאנט יבליט את הרגשת התבוסה הצרפתית, יפגע בכבוד הקצינים הצרפתים וישפיע לרעה על המוראל. נקודה אחרונה זו נוצלה ביעילות על ידי התעמולה הגוליסטית של גנראל קאטרו (Catroux), מפקד צבא צרפת החופשית בסוריה ובלבנון.⁴⁶ הגרמנים כיבדו את רצונם של שלטונות וישי ואת בקשתו של דנץ מאת ראהן. למרות התנגדותם של הקצינים הנאציים שטיפלו בהספקת הנשק לעיראק בסוריה, ידם של נציגי משרד החוץ הגרמני, בראשות ראהן, היתה על העליונה והגרמנים לא הפגינו נוכחות ברחובות.

האוכלוסיה המקומית, ביניהם יהודי הלבאנט, חיתה בציפייה מתוחה לתוצאות ההכרעה הצבאית. עוד במאי 1941 לא היה ברור אם תבוא התקפה בריטית-גוליסטית לשחרור הלבאנט. אולם נחיתות סדירות של מטוסי חיל האוויר הגרמני בסוריה בדרכם לעיראק שימשו למפקדה הבריטית עילה לצעד מלחמתי (קאזוס בלי), צעד שלוחמי צרפת החופשית, ובראשם קאטרו, לחצו על נקיטתו מאז אוקטובר 1940. יתירה מזאת, במאי 1941 היה עדיין מוחשי מאוד האיום של פלישה גרמנית ללבאנט, לעיראק, לארץ-ישראל ולמזרח התיכון בכלל. זאת למרות שמטה המלחמה הגרמני באותו פרק-זמן כבר היה בעיצומן של ההכנות לפלישה לברית-המועצות, שהחלה ב-22 ביוני 1941.

אכן האיום של פלישה גרמנית והגזרות והקשיים הכלכליים, שבאו עם משטר וישי בלבאנט, גרמו לחרדה רבה בקהילות סוריה ולבנון. אולם מקור החרדה החמור מכול היה התגברות האיבה לקהילות אלו מצד הלאומנים הערבים בסוריה ובלבנון. הפגיעות הפיסיות ביהודי סוריה ראשיתן בשנת 1935. יהודי סוריה הואשמו בציונות ובשיחוף-פעולה עימה, בשנת 1938 התקפות על יהודים נעשו שכוחות וחמורות יותר. יהודים אחדים נדקרו למוות בידי מוסלמים לאומניים, בלי שהמשטרה התערבה ולעיתים אף לעיני שוטרים; ברחבי דמשק וחלב הופצו כרוזים שקראו לחרם נגד יהודי סוריה.⁴⁷

התגברות מגמות אלה אירעה כאשר פשטה התעמולה הנאצית כמזרח התיכון ובמיוחד בסוריה. בשנת 1937 ביקר בסוריה 'מנהיג' הנוער ההיטלראי באלדור פון שיראך (B. von Schirach) ואיתו צוות של 15 עוזרים. הם נפגשו בדמשק עם ארגונים ותאים בעלי נטיות פאשיסטיות מובהקות. בין הסיסמאות הנאציות שהופצו, דובר על 'אנגלים, יהודים ו"הבונים החופשיים"', השלישייה הנאטי ערבית.⁴⁸ נוסף לכך פורסם

45 על הסכם שבאליה – האליפאקס – ראה במיוחד: לאנגר וגליסון, עמ' 87-95.

46 ראה: הירשוביץ, עמ' 176, 180.

47 ראה: עאלם אסראילי, 4 ביוני, 25 ביולי, 11 באוגוסט, 15 בספטמבר, 25 בספטמבר – כולם ב-1938; כהן, עמ' 45-46.

48 ראה: איו"ש—JM/2319 תיק תעמולה, K387656-K387658; דנץ, אחרי שחזר לוישי מסוריה, הודיע בנאומו שנצחון בריטי משמעותו השתלטות יהודית (דבר, 16 באוקטובר, 'דנץ מגלה את פרצופו ה"אנטישמי"').

בכרוזים, כי מגמות היהודים מכוונות כבר מזה תקופה ארוכה לעבר לבנון וצפון סוריה, שהרי הסוכנות הציונית בפלסטינה מנסה זה זמן-מה לקנות שטחי אדמה גדולים באזור. הכוונה לרכוש קרקעות בצפון סוריה אכן עלתה על דעתם של המוסדות הציוניים. בשנות ה-30 התעניינו גורמים ציוניים בקניית קרקעות בג'זירה הסורית, בסביבות קאמישלי, כנראה כדי ליישב בהן ערבים מארץ-ישראל.⁴⁹

התעמולה הנאצית ניצלה אפוא במיומנות רבה את הנסיונות האלה כדי להכתיים את התנועה הציונית באימפריאליזם ובשיתוף-פעולה עם בריטניה והגוליום, במיוחד בסוריה. ואכן תעמולה זו נפלה על אוזניים קשובות. לפי דו"ח של סוכן בריטי מ-12 במארס 1941, נערכה ועידה של סוכנים גרמניים וקבוצות ערביות פרו-נאציות באזור גוטה סמוך לדמשק, לשם ניתוח המדיניות והפעילות הנאצית במזרח התיכון בכלל ובסוריה בפרט. בוועידה השתתפו 150 איש, 20 מהם גרמנים והיתר ערבים מסוריה, מלבנון ומארץ-ישראל. הקבוצות הפוליטיות שהשתתפו היו: 'הגוש הלאומי' הסורי בהנהגת שוכרי אל-קוטלי, 'המפלגה הסורית הלאומית' מיסודו של אנטון סעאדה, 'הליגה לפעולה לאומית' בראשות אבו אל-הדא אל-יאפי, 'נג'אדה' הלבנונית ומפלגת 'אסתקאלאל' הסורית. ליו"ר הוועידה נבחר אל-קוטלי, עמר דאוק מביירות שימש כסגנו. בפתיחת הישיבה באה הצהרה מצד הנציגים הגרמניים על קו המדיניות של ארצם ביחס למזרח התיכון, אשר מבטיחה כי אם יתמכו הערבים בגרמניה במלחמה, זו מתחייבת מצידה לאחר הניצחון לסייע לערבים להגיע לעצמאות מוחלטת ולהקים אימפריה ערבית. במיוחד תשתדל גרמניה לבטל את הסטאטוס המיוחד של לבנון ואת הבית הלאומי היהודי ולהכליל את שניהם באימפריה הערבית. כקווי פעילות בשטח, דובר על הגברת תעמולה פרו-גרמנית, ארגון גופים ותאים של נוער ערבי שיפעלו הן בתחום ההסברה והן יכשירו את הקרקע למרידה מזוינת ולפעולות חבלה וגרילה ברגע שינתן האות. גרמניה לקחה על עצמה להעניק כספים לארגונים אלה ולספק להם נשק. כמטרה מיידית דובר על התנגדות לכיבוש בריטי של סוריה ונכונות הערבים בבוא העת לתקוף את מרכזי הצבא, התחמושת ומחסני המלאי הצרפתיים בסוריה. בעקבות התקפה זאת יוכרו משטר עצמאי בסוריה כברית עם מדינות הציר.

בסוף הוועידה נבחרה ועדה קבועה לפיקוח על ביצוע התוכנית.⁵⁰ מבחינה מבצעית לא היתה כל משמעות לוועידה זאת. גם ההתחייבות הגרמנית

49 על פרשת ההתעניינות ברכישת קרקעות בג'זירה — ראה: איו"ש, JM2319 תיק תעמולה K387493-K387491, ושם מנוצלת פרשה זו לתעמולה אנטי-יהודית; אצ"מ S25/10378 מכתבים מ-26 בדצמבר 1937 מאת יוסף נחמני, ראש משרד הקק"ל בגליל, לוייץ, מנהל מחלקת הקרקעות שלה, ומ-28 באפריל 1938 מאת ויץ מקק"ל למזכירות הסוכנות; דו"ח מפורט מאת א' אפשטיין (אילת) על הג'זירה. במקורות ציוניים אלה אנו מגלים את התעניינות המוסדות בקרקעות בג'זירה, ללא ציון מפורש של תכלית התעניינותם, אף לא ברור אם נעשו צעדים מעשיים לרכישת הקרקעות; כן ראה: מנחם, עמ' 267, 272. להשוואה עם הנסיונות לרכישת קרקעות בעבר הירדן המזרחי ובגולן באותה תקופה — ראה: אילן, עבה"י, עמ' 372-384.

50 ראה: אצ"מ S25/8908, דו"ח מרמשק מ-12.3.41, לכריגאדיר קלייטון.

היתה מינימאלית: לסייע לעצמאות מדינות ערב רק לאחר שגרמניה תנצח במלחמה.⁵¹ השתתפותם של נציגי רוב המפלגות הלאומיות בסוריה ובלבנון, שהיו יריבות זו לזו, מעידה גם היא כי בראש מעייניהם של הלאומנים בסוריה היה מאבק נגד המשטר המאנדאטורי הצרפתי והשגת העצמאות. המאבקים הפנימיים בקרב הלאומנים הסוריים עצמם, נוסף על היריבות בין סוריה ללבנון, העמידו בסימן שאלה את יעילותה הביצועית של הוועדה הקבועה שנבחרה בוועידה זאת. אולם שתי נקודות מעניינות מבחינת התיכנון: (א) כל התוכניות הערביות-נאציות כללו פגיעה בכית הלאומי היהודי בארץ-ישראל. (ב) כל התוכניות של מרידה ערבית מזוינת בהשראה נאצית היו מיועדות להתחיל בסוריה דווקא. גם תוכניות המופתי חאג' אמין אל-חסייני, שתיכנן מרידה מזוינת בארץ-ישראל, היו אמורות להתחיל במרידה אנטי-צרפתית בסוריה. נקודה זו הודגשה הן על-ידי המנהיג העיראקי הפרו-נאצי נאג'י שוכת, בשיחתו עם פון פאפן השגריר הגרמני באנקארה ביוני 1940, והן על-ידי מזכירו האישי של המופתי, עות'מאן כמאל חדאד, בשיחתו עם פון פאפן בספטמבר 1940.⁵²

ראיית סוריה כמרכז הלאומיות הערבית בעת החדשה יונקת את שורשיה מן המרד הערבי הגדול במלחמת-העולם הראשונה. מסורת זו התחזקה בשל נסיבות המלחמה. נראה היה לערבים, כי צרפת היא החלשה מכל המעצמות הגדולות, ועל-כן את המרד הערבי יש להתחיל נגד המאנדאט הצרפתי בסוריה, שהינה קרובה לגבול ארץ-ישראל. אולם המדינאים הגרמנים לא העריכו במיוחד את הפוטנציאל של הלאומיות הסורית. בדין-וחשבון לריכנטרופ כתב ראהן גלויות, כי לדעתו:

אין קיימת בסוריה תנועה לאומית ערבית. השבטים הסוריים, מיזוג פרוע ולרוב מכוער של גזעים ודתות, שהושחת על-ידי רדיפות בצע, תככים וקנאה, שהורגלו במשך דורות על-ידי המעצמות היריבות באזור לשוחד – אינם מכירים את הרגש הלאומי... עצמאות הינה תירוץ לספקולאציות בלתי מוגבלות. חרות היא מגן לניצול חסר מעצורים של הפועלים בידי השיכבה השלטת. גם החלק הטוב יותר מבחינה גזעית, הברווים, נדבקו בשחיתות הכללית והם נוהרים אחר הכוח הנמצא בשלטון בזמן נתון, כמו תנים בעקבות חיות הטרף... לא מצאתי בסוריה שום קבוצה המסוגלת לפעולה מלחמתית. ברגעי סכנה הם כולם הכזיבו, המנהיגים הדברנים של תנועת השחרור הערבית... נותרו רק כמה קבוצות של פושעים מקצועיים, מכריחים וגנבים,

51 התחייבות זו תאמה את הצהרותיה הפומביות של גרמניה מ־23 באוקטובר 1940 (ראה: הירשוביץ, עמ' 86-94).

52 ראה: הירשוביץ, עמ' 79, 84; וכן מברק של ויצסקר מ־9 בספטמבר 1940: איו"ש, (Rahn I-II) JM/3258 מברקים בנושאי סוריה 1944-1940 70/50216.

שהשתמשו בהם מורדים אמיתיים כמו פוזי אל-קאוקג'י — שהוא עצמו ספק הרפתקן ספק גיבור לאומי.⁵³

מכל מקום, אין להפריז במשמעות הקשר הערבי-נאצי בסוריה למרות העדויות המרובות על אודות קשר זה.

הסוכנות היהודית החלה באיסוף שיטתי של ראיות לשיתוף-פעולה נאצי-ערבי עוד מראשית שנת 1941.⁵⁴ ראיות אלו אכן חשפו, כי לא זו בלבד שנתקיימו מגעים שוטפים בין נציגי הגרמנים הנאצים ובין מנהיגים סוריים רבים, כמו שוכרי אל-קתלי ועאדל ארסלאן הדרוזי, אלא שהעולם הערבי בכללותו ייחל במידה רבה לנצחון מדינות הציור.⁵⁵ אולם מגעים וציפיות אלה בסוריה לא היתה להם השלכה ישירה על הפעילות הצבאית בשטח⁵⁶ ולא על הפגיעות ביהודים. הרדיפות נגד היהודים בסוריה החלו בסוף שנות השלושים, על רקע ההתנגדות לציונות, והוגברו עוד יותר לאחר שחלפה הסכנה הנאצית, לקראת הקמת מדינת ישראל. התעמולה הנאצית אך הוסיפה שמן למדורה. הדוגמה הבאה מאירה את סכך היחסים בין הגורמים הללו. הנציגים הסוריים שוכרי אל-קתלי ועאדל ארסלאן ניהלו משא ומתן עם ראש המודיעין הגרמני בסוריה, רוזר, על העברת נשק למרידה המתוכננת של הערבים בארץ-ישראל. אולם שליח משרד החוץ הגרמני, ראהן, טירפד ניסיון זה להעביר נשק ללא ידיעת הצרפתים, כי לדעתו הגורם העיקרי במלחמה נגד אויבי הרייך באזור היו שלטונות

וישי.⁵⁷

ב'אל-עאלם אל-אסראילי' פורסמו בשנות 1939-1943 מאמרים רבים המטפלים ביחסי יהודים-ערבים באזור. הנימה היא פייסנית בדרך-כלל ואוהדת כלפי הערבים. העורך מדגיש את היחסים הטובים ואת רגשי האחוה בין הערבים ליהודים ואת הנאמנות המוחלטת של היהודים למולדתם הערבית. במיוחד רבו התבטאויות מסוג זה בעת מרד רשיד עאלי אל-כילאני בעיראק. ב-30 במאי 1941 (יומיים לפני ה'פרהוד' — הפרעות ביהודי עיראק) פורסם מאמר-מערכת תחת הכותרת: 'ניסיון כושל: כיצד גיבורי השחיתות מנסים לעורר שנאה כלפי יידי עיראק, המדינה הערבית האחות'.

53 ראה: איו"ש, JM/3233, ראהן, 70/50655-70/50654.

54 דיון של מנהיגי הסוכנות היהודית בדבר איסוף חומר ערבי, ב-2.3.1941 — ראה: אצ"מ S25/4928, וכן תזכיר שהוגש על ידי הסוכנות לוועדה האנגלו-אמריקאית במאוס 1946, אצ"מ S25/4928

55 לפי פון הנטיג, שלוש המעצמות הגדולות שהכתימו את שמן בדעת-הקהל הערבית היו אנגליה העריצה, 'צרפת המנצלת' ואיטליה שמתיישביה החרוצים עיבדו את הקרקע בצפון-אפריקה ובכך הפקיעו מן הערבים את מקור מחייתם. לכן היו, לדעתו, סיכויים טובים לגרמנים לרכוש אהדה במזרח התיכון (ראה: פון הנטיג, עמ' 335, 339; פלייפייר, ב, עמ' 193-197).

56 היחיד שנלחם בסוריה לצד צבא וישי ומדינות הציור ב'מבצע הסורי' היה פאוזי אל-קאוקג'י עם כנופייתו שפעלה בצפון-מזרח סוריה עד שהוא נפצע ב-24 ביוני 1941 — ראה: איו"ש, JM/3233, ראהן, 70/50673-8.

57 ראה: איו"ש, JM/3233

המאמר מסביר בכמה מליצות פיסניות עד כמה אין היגיון בטענה שיהודי עיראק עוינים את המשטר החדש:

אכן, אלה שניסו לעורר דאגה בדבר עמדת יהודי עיראק כלפי ממשלת רשיד עאלי וכלפי המאבק הערבי הנוכחי חזרו כבושה ובקלון מורכני ראש... נוכח הרגש החם והידיים הנדיבות [של יהודי עיראק] המושטות לסהר האדום העיראקי...

הלא כל העולם הערבי יודע, שכיום אין הדת מהווה מחיצה בין האזרח למולדתו. והיהודי בעיראק הוא קודם כל עיראקי לאומי ואחר-כך יהודי, עובד את אלוהיו בפולחן מסורתי מיוחד, שאין בו כל רע ואינו מזיק בטקסיו לאיש. ואין זכר לכינוס בתל-אביב⁵⁸ אלא בדמיונו החולה של התעמלן, כי לא יעלה על דעת התושבים החופשיים בארצות-המזרח לעשות משהו שיפגע ברגשות הערבים או יזיק להם. שאר היהודים בארצות-המזרח החיים תחת צילו של הדגל הערבי, ובמיוחד בעיראק ובסוריה, כבר הוכיחו בנסיבות שונות את מידת דבקותם המלאה במולדת שעל אדמתה הם חיים...

ב-15 ביוני 1941, כשבועיים לאחר ה'פרהוד', חלק גדול מן הגיליון היה מוקדש לעיראק ונכלל בו מאמר היסטורי נייטראלי על בגדאד 'בירת הארון אל-רשיד'. המאמר מזכיר דרך-אגב, כי שם נחתמה שביתת-הנשק בין בריטניה לעיראק ומדבר על עיראק במילות חיבה, 'המדינה הערבית האחות', לאורך כל המאמר. רק ב-15 בספטמבר 1941, כחודשיים לאחר גירוש שלטונות וישי מהלבאנט, מציין העיתון את הטבח ביהודי עיראק, במאמר-מערכת שכותרתו היא: 'אחרי שואת עיראק: למדינה התחייבויות כלפי בניה'. גם מאמר זה מנוסח בעדינות וכולל מסר לערביי סוריה. נאמר בו בין היתר:

...האירוע הזה, שהוא תוצאת נסיבות מיוחדות, לא יכול לעולם לייצג את אצילות-הנפש הערבית אשר מעטרת את ההיסטוריה הערבית המפוארת... רצח היהודים בעיראק והשוד והביזה שבאו בעקבותיו אינם אלא פועל יוצא של יריבות המפלגות במדינה ההיא... התעמולה הגרמנית, שהפיצה חסידי גרמניה הערבים בעיראק, במיוחד נגד היהודים, זכתה לתפוצה רחבה והביאה לתוצאה המצערת הזאת.

כאן באה שוב הדגשה של העורך:

אכן המיעוטים אשר חיים בחסותכם בכלל, והיהודים בפרט, הם עיראקים לאומיים לפני שהם יהודים ויש להם זכויות במולדתם כפי שיש להם חובות כלפיה, וחיוני הוא שלא יבקשו עזרה בעת אסונם במולדתם אלא ממולדתם הם.

58 הכוונה לכינוס למען התנדבות יהודית לצבא הבריטי, כדי לשחרר את עיראק.

ראוי להדגיש, כי סגנונו של עורך העיתון בשנות מלחמת-העולם השנייה הינו הרבה יותר מאופק ופיסני לעומת הסגנון שנקט בתגובותיו החריפות והאמיצות נוכח הפגיעות ביהודי סוריה בשנת 1938. דומה, כי רציחות ספוראדיות של יהודים קודם פרוץ המלחמה עדיין נתפסו כמקרים בודדים, יוצאי-דופן, שאינם משקפים מגמה כללית. מאמר תחת הכותרת 'אפילו אנשי החוק?', שפורסם ב-15 ביולי 1938, מתמרמר על תקיפות למוות של יהודים בנוכחות שומרים ואנשי משטרה, בלי שהרוצחים נענשו. ב-11 באוגוסט 1938 פורסם מאמר תחת כותרת פרוכוקאטיבית: 'אדמת חלב, רוויה מדם יהודים חפים מפשע!'. מן הנוסח הבוטה של 1938 לא נותר דבר במאמרים ובכתבות של העיתון בשנות המלחמה. הדברים המרגיעים והצהרות הנאמנות הפאטריטיות לסוריה מעל דפיו מעידים על אוירת המתח והחששות מפני תגובה ערבית אנטי-יהודית כוללת, כפי שקרה בפרעות בעיראק ומאוחר יותר בפרעות בסוריה עצמה לאחר החלטת החלוקה באו"ם בשנת 1947 ובימי מלחמת השחרור.

אירועי מלחמת-העולם השנייה היה להם אפוא משקל בגיבוש התפיסות הלאומיות והאנטי-ציוניות של הערבים בסוריה ובלבנון והן הגבירו את החרדה בקהילות היהודיות בארצות אלו. הכיבוש הנאצי המיוחל נתפס בעיני הערבים, בהקשר הציוני, כאמצעי להחזרת היהודים מארץ-ישראל לארצות מוצאם;⁵⁹ הניצחון של בנות-הברית נתפס כניצחון היהודים; ואילו את המשך קיומם של היהודים בארצות המזרח התיכון, ראו הערבים כחסד מיוחד שהם גמלו בטובם למיעוט שבחסותם.⁶⁰ המסקנה שאליה הגיעו הלאומנים הערבים בתום המלחמה היתה, שיש ללכד את שורותיהם למאבק באימפריאליזם הצרפתי והבריטי ולמלחמה בציונות.

סיכום

הקהילות היהודיות בסוריה ובלבנון עברו בשנים הראשונות של מלחמת-העולם השנייה תמורות רבות. מבחינה דמוגרפית, כלכלית וחברתית נשארו ארבע הקהילות הגדולות נפרדות ושונות במהותן. האוכלוסיה היהודית כבירות היתה בסימן גידול מתמיד מראשית שנות השלושים, לעומת קהילות דמשק וחלב שהיו בירידה דמוגרפית וקהילת קאמישלי שקפאה על שמריה. לא נעשה ניסיון בתקופה זאת להקים ארגון-גג כולל לקהילות אלה, בגלל הפיצול הרב והיריבות המסורתית בין קהילת חלב לקהילת דמשק.⁶¹

59 כך למשל בעיתון הסורי 'אלף בא' מ-4 באוגוסט 1940 מופיע מאמר תחת הכותרת: 'יהודי אמריקה חוזרים אל ארצם', שמתאר כיצד משפיעים אירועי המלחמה על שיבתם של יהודי ארץ-ישראל ל'מולדתם' האמריקאית.

60 ראה: אבידוב, עמ' 17; חזרי, עמ' 38 (שמסכם את עיקרי התעמולה הערבית ביחס למעמד היהודים בארצות ערב).

61 הדים ליריבות זאת מוצאים עוד היום בין יוצאי סוריה ולבנון בארץ — ראה: הגנה יהודית, עמ' 12.

הידיעות על גורל יהדות אירופה בימי מלחמת-העולם השנייה הגיעו כנראה למנהיגות הקהילה ולרובד קוראי העיתון 'אל-עאלם אל-אסראילי' מוקדם יחסית. ברם קשה לדעת מה היתה תפוצתו של עיתון זה. לשם השוואה יצוין, כי פון הנטיג מספר ביומן הנסיעה שלו, שבראשית שנת 1941 הפקידות הזוטרה של השלטונות המאנדאטוריים הצרפתיים והזנדרמריה לא שמעו ולא ידעו דבר על תבוסת צרפת – לפחות חצי שנה לאחר מעשה.⁶² סביר להניח, כי היקף המידע בקרב הציבור היהודי הרחב בלבאנט לא היה מרובה יותר מזה שבקרב מנגנון השלטון הצרפתי.

גלות הלבאנט היתה בין הגלויות הבודדות שהיהודים בהן עלו ארצה על כל רבדיהם החברתיים: המנהיגות, האמידים ודלת העם גם יחד. תופעה זו מחייבת מחקר נוסף כדי שנדע את סיבותיה, אולם חלק מן ההסבר נעוץ בנסיבות המיוחדות שנוצרו בלבאנט במלחמת-העולם השנייה: הידע המוקדם יחסית על שואת יהודי אירופה, הפרעות בעיראק, הקירבה הגיאוגרפית לארץ-ישראל, הפעילות הענפה של השליחים הארצי-ישראליים הרבים בלבאנט בשנות המלחמה וכן התגברות החרדה מן תוצאות התעמולה הנאצית בקרב החוגים הלאומניים הסוריים.

עם הגיבוש הרעיוני של הלאומנות הסורית נוצרו בתוכה אידיאולוגיות שעיקרן גם גרעינים פאשיסטיים רבים. הדבר כולט באידיאולוגיה של 'המפלגה הסורית הלאומית' של אנטון סעאדה ובגירסה אחרת אף באידיאולוגיה של מפלגת 'הבעת' של מישל עפלאק וצאלח אל-ביטאר. המאחד את כולן הוא הגוון האנטי-ציוני, ובהכרח גם האנטי-יהודי, שבהן.

גם אם לא היתה לפעילות הנאצית והפאשיסטית בלבאנט תוצאה ארגונית ומבצעית מיידית בסוריה, היתה לתעמולתם השפעה מזרות בחיזוקה ובהעמקתה של שנאת ישראל. הזרעים של שנאה זו נזרעו עם ראשית האיכה לציונות בתחילת שנות השלושים, נכטו בימי המלחמה והגיעו לפריחה מלאה אחריה.

נספח

א

שדר שנשלח באמצעות הרוזן האליפקס,⁶³ שגרירות בריטניה בושינגטון, אל קאהיר, נכתב ב-25 ביולי 1941 ונשלח ב-26 בו.

להלן מאת פלבן אל גנראל דה גול

נציגי הקונגרס היהודי העולמי העירו את שימת ליבי לעובדה, כי החוקים האנטי-יהודיים מ-3 באוקטובר 1940 ומ-2 ביוני 1941 נעשו תקפים [גם] בסוריה ובלבנון, על-פי [הוראת] פטאן ודארלאן. הם (נציגי הקונגרס) ביקשוני להביא את זאת לידיעתך והם מקווים שבהתאם להכרותך מאשתקד, אתה וגנראל קאטרו (Catroux)

62 ראה: פון הנטיג, עמ' 340.

63 הרוזן (ואח"כ לורד) האליפקס (Viscount Halifax) – שירת כמוזכיר החוץ הבריטי בין השנים 1938-1939. החל מדצמבר 1940 השגריר הבריטי בושינגטון.

תצהירו מיד כי החוקים הללו אין להם תוקף בסוריה ובלבנון. תחושתה היא כי החלטה כזו, שראוי לפרסמה מפיך בפומבי או מפי גנרל קאטרו מבירות או מקאהיר באמצעות כתבי סוכנויות הידיעות הגדולות, תהיה לה השפעה בארצות-הברית שאי אפשר להפריז בחשיבותה, באשר תדחה באופן חד-משמעי את כל השמועות הללו שהצרפתים החופשיים הם פאשיסטים. אין לי ספק שהדבר יעשה רושם חיובי מאוד על הנשיא ועל המימשל [בארצות-הברית] ואני מקווה שההודעה תכלול משפט האומר שכל מקום שאליו חודרים כוחות צרפת החופשית, בטריטוריה צרפתית או בטריטוריות שבחסות צרפת, מוחזרות מיד זכויות האדם והאזרח.

ב

כתגובה על השרר שהובא לעיל, העביר סיר מ' לאמפסון מקאהיר לגנרל ספירס⁶⁴ בבירות, ב-4 באוגוסט 1941 את התגובה שלהלן:

מנקודת-ראות ערבית עדיף שצרפת החופשית תימנע עתה מביטול ספציפי של חוקים נגד היהודים. הדבר ינוצל נגדם ונגדנו בעולם הערבי. בקרב הערבים מואשמים אנשי צרפת החופשית שהם מודרכים על-ידי יהודים ושאינם הם מורדים. צעד זה אפשר לעשותו, ללא ספק, ברגע נוח יותר.

2. במסירת הודעתו של פלבן לדה גול, מסור לו את השיקולים הנ"ל בנוסח ובאופן שלפי מיטב הבנתך.

[המקור: P.R.O. FO 371/27356 E4480, E4490]

64 סיר לאמפסון (Sir M. Lampson) השגריר הבריטי בקאהיר באותה תקופה; גנרל ספירס (General E. Spears) — ראש משלחת הקישור הבריטית לצבא צרפת החופשית בלבאנט.

הפניות ביבליוגרפיות

אכירוב	י' אכירוב, נתיבים נעלמים — עם ההעפלה במחתרת במדבר ובים, תל-אביב השט"ר.
איר"ש	ארכיון יד ושם, ירושלים: — מברקים בנושאי סוריה 1944-1940 (Rahn I-II) JM/3258 70/50208-70/50550 ff.
אילן, עבה"	— ד"ר רודולף ראהן על השליחות בסוריה מ-9 במאי עד 11 ביולי 1941. (Rahn III) JM/3233 70/50628-70/50682ff.
אילן, סוריה	— תיק תעמולה גרמני JM/2319 8-3 K387656-3 K387490-3 צ' אילן, הנסיונות לרכישת אדמה ולהתיישבות יהודית בעבר הירדן המזרחי 1871-1947. עבודה לקבלת תואר דוקטור של אוניברסיטת בראילן, 1981.
אלמאליח	—, "החלוץ" בסוריה וההתיישבות בחורן 1928-1936, פעמים, 14 (1982), עמ' 45-56.
אל-עטיס	א' אלמאליח, היהודים בדמשק ומצבם הכלכלי והתרבותי, יפו 1912.
אלף בא	אל-עטיס, מדיכראת (זכרונות), כרך א, בירות 1973.
אצ"מ	עיתון סורי בלתי-מפלגתי, יצא לאור בדמשק. ארכיון ציוני מרכזי, ירושלים; תיקים מן המחלקה המדינית: הערבים והמלחמה, 1939-1946 — S25/4928 ידיעות סוריה ולבנון, 1942-1943 — S25/5842 מאמץ המלחמה הסורי של היישוב, 1939-1945 — S25/8908

- ידיעות מודיעין על הנעשה בין ערביי ארץ ישראל, אפריל-מאי 1941 – S25/8967
- ידיעות על הגזירה הסורית 1937-1938 – S25/10378
- ביאן באעמאל וחסאבאל אל-מג'לס אל-מלי אל-אסראילי בדמשק 1941-1943, דמשק 1943.
- ביאן באעמאל
- (דו"ח פעולות וחשבונות של המועצה הדתית היהודית בדמשק 1941-1943).
- י' בן-צבי, מסעות כשבילי הארץ ושכנותיה, ירושלים 1960.
- בן-צבי, נדחי י' בן-צבי, נדחי ישראל⁴, ירושלים תשכ"ז.
- בן-צבי, נדחי
- א' ברנר, נוכח איום הפלישה הגרמנית לארץ-ישראל בשנים 1940-1942, אפעל 1984.
- ברנר
- י' גלבר, תולדות ההתנדבות, כרך ג, נושאי הרגל של המתנדבים לעם היהודי, ירושלים תשמ"ג.
- גלבר
- הגנה יהודית בארצות המזרח, רב-שיח שני: ההעפלה וההגנה בסוריה ובלבנון, אפעל 1985.
- הגנה יהודית
- R. Hilberg, *The Destruction of the European Jewry*, Chicago 1961.
- הילברג
- L. Hirszowicz, *The Third Reich and the Arab East*, London 1966.
- הירשוביץ
- נוסח עברי: ל' הירשוביץ, הרייך השלישי והמזרח הערבי, מרחביה תשכ"ה.
- זנר
- W.P. Zenner, 'Syrian Jews in Three Sociological Settings', *Jewish Journal of Sociology*, vol. 10 (1968), pp. 101-120.
- זנר
- ב' חבס, פורצי השערים ממזרח ומים, תל-אביב 1960.
- חבס
- G. Haddad, *Fifty Years of Modern Syria and Lebanon*, Beirut 1950.
- חדאד
- A. Hourani, *Syria and Lebanon*, Oxford 1946.
- חוראני
- י' חורי, אליהוד פי אל-בלדאן אל-ערביה (היהודים בארצות ערב), בירות 1970.
- חורי
- י' טננבוים, מלכות הגזע והרשע: הרייך השלישי ומעלליו, ירושלים 1960.
- טננבוים
- ר' ינאית בן-צבי, בשליחות ללבנון ולסוריה (1943), תל-אביב 1979.
- ינאית
- H. Cohen, *The Jews of the Middle East*, 1973.
- כהן
- נוסח עברי: ח"י כהן, היהודים בארצות המזרח התיכון בימינו, תל-אביב תשל"ג.
- כהן
- L. Langer & S.E. Gleason, *The Undeclared War*, New York 1953.
- לאנגר וגליסון
- S. Landshut, *Jewish Communities in the Muslim Countries*, Conn. 1976.
- לאנדסהוט
- G. London, *L'amiral Esteva et le général Dentz devant la Haute Cour de Justice*, Lyon 1945.
- לונדון
- ג' מנחם, מתחים ואפלייה עדתית בישראל, תל-אביב 1983.
- מנחם
- אל-עאלם אל-אסראילי, בטאון יהודי סוריה ולבנון, יצא לאור בכירות.
- עאלם אסראילי
- א' עבאס, 'לתולדות תנועת "החלוץ" בסוריה והלבנון', שבת ועם, ג (תשי"ט), עמ' 113-124.
- עבאס
- Paix et Droit*, Organe de l'Alliance Universelle, Paris.
- פ"ד
- W.O. Von Hentig, *Mein Leben: eine Dienstreise*, Göttingen 1962.
- פון הנטיג
- I.S.O. Playfair, *The Mediterranean and Middle East*, vols. I, II in History of the Second World War-United Kingdom Military Series, London 1954.
- פלייפיר
- S. Klarsfeld, *Vichy—Auschwitz: Le rôle de Vichy dans la solution finale de la question juive en France — 1942*, Paris 1983.
- קלארספלד
- G. Reitlinger, *The Final Solution*, London 1961.
- רייטלינגר
- א' שטיינהורן-חלואני, דמשק עירי, ירושלים 1978.
- שטיינהורן-חלואני
- מ' שמעוני, 'קפיטן בנימין תאגיר ז"ל', הד החינוך, יט, 1-2 (תשרי-חשוון תש"ה), עמ' 105.
- שמעוני